

Makale Geliş | Received: 15.06.2018
Makale Kabul | Accepted: 21.08.2018
Yayın Tarihi | Publication Date: 30.10.2018
DOI: 10.20981/kaygi.474645

Yakup KAHRAMAN

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Gümüşhane, TR
Gümüşhane University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, Gümüşhane, TR
ORCID: 0000-0003-0152-9136
kahraman-yakup@hotmail.com

Kurucu Öge Olarak Modern Özne Anlayışının Teşekkülü

Öz

Tüm varlığı kendisine ait bilgi nesnesi olarak gören ve anlam dünyasını bu varsayımdan hareket ederek oluşturan özne yaklaşımının felsefi temeli modern düşünce ile birlikte atılmıştır. Modern düşüncede özneyi tüm varlık koşullarından ayrı, bağımsız fakat bu varlığı belirleyen olarak değerlendiren en önemli düşünür Descartes'tır. Descartes'ın teorik zeminini oluşturduğu bu özne anlayışının kendisinden sonraki etik, sanat, siyaset, din, ekonomi vb. yapılanmalarda da etki ettiğini söyleyebiliriz. Bu yaklaşımın en önemli vasfı varlığı kendisi için meydana gelmiş, nicelleştirilebilen ve el altında tutulabilen alan olarak görmesidir. Bu bakış açısı tüm varlığı kategorilere indirgeyerek yorumlama çabasını da beraberinde getirmektedir. Böylece varlığın zamana ve mekana bağlı olan çok yönlü anlam yapısı kaybolmakta, soyut, kuru, mekanik bir anlam ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada günümüzde halen etkisini devam ettiren ve oldukça sorunlu bir bakış açısı geliştirdiğini düşündüğümüz Descartes'ın kurucu vasıflı özne yaklaşımını ve bu yaklaşımın temel sorunları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modern Düşünce, Modern Özne, Descartes, Tarihsellik.

Consisting of Modern Subject Approach as Founder Element

Abstract

Philosophical foundation of subject approach, which regards all being as knowledge object and generate their semantic world starting from this assumption, was constituted with modern thought. In modern thought Descartes is the most important philosopher who considers of that subject is separate from being conditions, but still specifying this being. We can say that his subject approach has an impact on ethic, art, politics, religion, economy etc. after itself. The most important feature of this approach is that it regards being as occur for oneself, quantativeable and keeps under at hand. This point of view degrades all beings into categories and tires to interprets in this way. Thus, being's all-round sturcture of meaning dependent time and space become lost and discrete, mechanic meaning arise. In this paper, Descartes' subject approach, that is effective nowadays and develops quite problematic viewpoint, and its primary issues are dealt with.

Keywords: Modern Thought, Modern Subject, Descartes, Historicity.

Modern düşüncenin en belirgin vasıflarından birisi hiç kuşkusuz varolan herşeyi kendi anlamlandırmalarına göre sınıflandırma eğilimi gösteren özne anlayışının ortaya çıkmasıdır. Bu anlayış günümüze değin etkisini devam ettirmiş ve bütün varlığı sadece kendi konformist değerlendirmelerinin aracı olarak görmek gibi olumsuz bakış açılarının gelişmesinde önemli bir zemin meydana getirmiştir. Özneye bağlı epistemik-ontik yapılanmalar ortaçağ düşüncesinde belirginleşmeye başlamış, 17.yüzyıl ile birlikte düşünce sistemlerinin temel taşıyıcısı konumuna gelmiştir (Tüzen 2017: 11). Halbuki İlkçağ düşüncesinde özne kavramının modern dönemdeki gibi bireye tekabül eden, kurucu ve inşa edici bir anlamı bulunmamakta idi. İlkçağ düşüncesinde bugün “nesne” denilen şey “özne” kavramı ile karşılanıyordu. Bu dönemde birey kendisini, önüne çıkan gerçekliğin karşısında değil içinde olarak değerlendirmekteydi. Yani bu dönemin bireyi kendisini öne çıkan gerçekliğin bir parçası olarak görmekte idi (Özlem 1998: 18). Bu dönemde varlıkla aynı seviyede olma onların içinde bulunma bağlamında kullanılan kavram olan hypokaimenon, insan ile birlikte mevcut olan, varolan şey ve gerçeklik olarak tanımlanmakta idi. Bu anlamıyla özne, insanın karşısında ya da ondan ayrı bir gerçeklik değil, insanla birlikte mevcut olan anlamındadır. Modern dönemde özne sıfatına kavuşacak olan insan ilkçağda bütün varolanlar gibi evrensel uyumun, yasanın hükmü altında yaşayan, ama diğer varlıklardan farklı olarak tanrısal olandan pay alan bir ruh taşıyan ve düşünme gücüne sahip olan varlıkların ortak adıdır (Özcan 2006: 42). Bu bağlamda Hypokaimenon’un anlamının modern felsefe ile birlikte bireyi tanımlamak için kullanıldığı görülmektedir (Çüçen 2004: 200). Böylelikle modern felsefede özne farklı bir ontolojik ve epistemolojik karaktere bürünmüştür. Bu dönemde oluşturulan kurguya göre bütün anlam dünyasının temel hareket noktası öznenin kendisidir. Diyebiliriz ki modern dönem ile birlikte özne artık varlığın içerisinde varlıkla birlikte anlam kazanan konumundan varlığı anlamlandıran yegâne varlık konumuna evrilmiştir.

Bütün varlıkların varlık temeli olarak görülen özne anlayışının doğmasıyla birlikte diğer varlıklar bu varlığın karşısında duran konumuna yerleştirilmiştir. Varolan her şey insanın önünde ona sunulmuş bir temsil konumuna indirgenmiştir. Artık temel ilke

öznenin düşünmesidir ve bütün varlıklar temelini burada bulmaktadır. Öznenin bakış açısı sadece bilginin değil bütün yaşam alanlarının temeline oturtulmuştur. Bu yapıda bütün varolanı özne, ölçme ve hesap edilebilirlik yoluyla elinin altına alabilmekte yani nesnelleştirebilmektedir. Böylece varolanın bütün boyutlarını ortaya koyabilecek yegâne varlık olarak özne ortada durmaktadır. Bu kurgu ile birlikte özne varlığa gitmeden kendisinden yola çıkarak oluşturduğu anlam dünyasını bütün varlığa dikte etme cesaretini kendisinde bularak tecrübenin ve tarihsel akışın ötesini görebileceği kanaatini edinmiştir.

Modern epistemolojinin temelini oluşturan ve tüm hakikati kendisinden yola çıkarak inşa edebileceğini düşünen bu felsefi yapılanma hangi varsayımlar üzerine kurulmuştur? Öznenin kendisinden hareket edilerek oluşturulan, yaşayan değil kurgulayan öznenin yapılandığı felsefe anlayışının yol açtığı problemler nelerdir?

Öznenin nesneyi yani kendisi dışında varolan her şeyi kendi bilme koşulları ile kavraması gerektiği inancının modern dönemde Descartes ile birlikte felsefi bir söylem olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Kesinliği, genel-geçer ve nesnel bilgiyi elde edebilecek çıkış noktası olarak öznenin bilincini gören Descartes, bilincin yetkinliğini göstermek için duyuların değişken bilgiler verme potansiyelini göstererek işe başlamaktadır. Bilgi kaynağının değişken veriler sunmasının kaotik bir durum meydana getirebileceğini göstermeye çalışarak Descartes, duyu ile elde edilen bilgiye kuşku ile bakmakta ve bunun yerine öznenin bilincinden hareket edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Descartes dış dünyaya yönelik bilgimizin, dolayısıyla da bilimin objektifliğinin, sağduyunun duyusal olana yönelik görüşünün büyük ölçüde nesnelere duyusal niteliklerine bağlı olması ve özlerine dair açık seçik bir kavrayış sunmamasından dolayı duyular veya hayal gücüne değil, düşünen öznenin bilme yetisine referansla temellendirilmesi gerektiğini savunur (Descartes 1998: 163).

Evrensel bilgiyi yakalamanın temel ölçütünü evrensel ilkelere göre işleyen akıl temelinde olduğunu düşünen Descartes, insanların bilimlerini duyular üzerine kurmaması gerektiğini bunun sebebini ise onların aldatıcı olabileceğine dayanarak açıklamaktadır. Ona göre bilim adamları bilimlerini duyulur şeylerin ötesinde bir şeye

dayamanın imkânsız olduğunu hayal ederek binalarını kum üzerine kurmuşlar, kaya ile kili bulmak için daha derine inmemişlerdir. O halde duyular ve tecrübenin yerine Descartes, kişinin ancak kendisinden şüphe edemeyeceği için kendisinden yola çıkması gerektiğini belirtir. İşte onun tasvir ettiği bu yaklaşım ilk ilkesidir (Descartes 1966: 16-25). Descartes öznenin bilincinin dış dünyadan yalıtılmış bir içerik ile şekillendirilmesi gerektiğini düşünür. Descartes bu yalıtılmışlığın saf hakikati ortaya koymak için gerekli olduğuna inandığı için insanın kendisinden hareket ettiği zaman aklının ve sağduyusunun, sanat ve tembelliğinin onu olgunlaştırmaktan çok bozmak için icat ettiği bin bir çeşit kurala korka korka uymaya çalıştığından daha az yanılmaya uğrattığını belirtir (Descartes 1966: 29).

Descartes, kuşkudan hareket ederek bilginin olanaksız olduğu sonucunu değil, duyuma dayalı deneysel bilginin olanaksızlığını çıkarsadı. Eğer bilgi olanaklı olacaksa; öte yandan da deneysel bilgiye olanak yoksa bilginin deneyden başka bir kökeni olmalıdır. Bu köken de anlık ya da anlığın en büyük yetisi olan akıldır (Denkel 2011: 12). O halde diyebiliriz ki Descartes’ın duyulardan kaynaklanan bilgilerden kuşkulanasının temel amacı doğal kuşkunun bizde temelde varolan bilgi içeriklerinin sarsılmazlığını ortaya koyması ve bu bilgiyi kendine dayanak yapmasıdır. Bu sayede o, yeni bilime metafiziksel bir dayanakta bulacağına inanmaktadır.

Denilebilir ki Descartes’ın varlığa ilişkin bilgi edinme sürecinde kuşkuyu bir yöntem olarak kullanması kendi döneminden itibaren şekillenen modern bilimi de etkilemiştir. Gadamer modern bilime ait kesinlik görüşünün Kartezyen bir unsuru olarak bilimsel bilgide tıpkı Descartes’ın şüphesinde olduğu gibi yalnızca kuşku duyulmayan şeyin geçerliliğini kabul eden bir eleştirel yöntemin ürünü olduğunu belirtir. Ona göre kuşku hakkındaki ünlü meditasyonunda Descartes nasıl deney kurgular gibi kendisinin bilincini *fundementum in concussium*’una yol açan suni ve hiperbolik kuşkuyu kurgulamışsa, aynı şekilde metodik bilimde temel, sonuçlarının kesinliğini garanti altına almasını sağlamak için kuşkulanılabilecek her şeyden kuşku duymaktadır (Gadamer 2008: 331).

Descartes hakikati araştırmanın yolu olarak hem duyulara hem de eski ispat kurallarına göre işleyen muhakemeye mesafe alarak soruşturmayı derinleştirir. Bu soruşturmanın sonucunda ise o, septiklerin en abartılı faraziyelerinin bile sarsmaya yeterli gelmeyeceği sağlam temel olarak “ben” den yola çıkılması gerektiğini fark ettiğini ve “düşünüyorum o halde varım” bilincine vardığını belirtir. O, hakikate giden yolda ilk ilke olarak artık bunu görecektir. Bundan sonra ise ne olduğunu dikkatle inceleyerek, sanki bir beden taşıymıyormuş gibi ve orada olduğu bir dünya ve yer, hiç yokmuş gibi yapabileceğini; ama buna dayanarak sanki hiç yokmuş gibi yapamayacağını; aksine başka şeylerin hakikatinden şüphelenmeyi düşünüyor olmasından, var olduğu sonucunun çok apaçıkça ve kesin surette çıktığına inanır. Buradan itibaren sırf düşünme sona erse, her ne kadar imgelediği şeylerin hepsi hâlâ doğru olsalar bile var olduğuna inanmak için hiçbir gerekçesi kalmayacağını görerek ben’i bütün özü sırf düşünmek olan, var olmak için herhangi bir yere ihtiyaç duymayan ve herhangi bir maddi şeye bağımlı olmayan bir töz olarak kavradığı sonucunu çıkarır (Descartes 2010: 32-33). Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta Descartes’in üzerine tüm felsefi yapılanmasını bina edeceği temel ilkesinin yaşam alanının içerisinden çıkarılmayıp mantıksal-sezgisel refleksiyonlarla oluşturulmasıdır.

Descartes için varlıkla ilişkili olan ben’in bir anlamı bulunmamaktadır. Onun bakış açısından varlıkla irtibat bizi hakikate götürmekten alıkoyabilir. Bunun yerine zamansal ve mekansallığa dair her türlü yalıtılmışlığı sağlayabileceğine inandığı ben’e ait zihnin kendi reflektif tavrı bize yol gösterecektir. O düşünmeyi tanımlarken varlığın içerisinden sıyrılabildiğini bize göstermeye çalışır. “Düşünmek nedir? Burada düşünmenin bana ait bir yüklem olduğunu buluyorum; yalnız o benden ayrılamaz. Ben’im, varım, bu kesin; ama ne kadar zaman için? Düşündüğüm sürece, zira ola ki düşünmeyi tamamen kesersem aynı zamanda varolmamı da sona erdirmiş olurum. Şimdi zorunlu olarak doğru olmayan hiçbir şeyi kabul etmiyorum; demek ki en açık ifadeyle ben düşünen bir şeyim, o kadar; yani bir zihin bir anlık veya us” (Descartes 2007: 24). Descartes bulduğu bu sağlam zeminin tıpkı matematik ilkeleri gibi açık ve seçik olarak kavranabileceğini düşünmektedir.

Görülmektedir ki cogito, Descartes felsefesinin hareketnoktası, her türlü şüpheden mutlak olarak uzak, kesin ve apaçık bir varlık sezisidir. Bu anlamda cogito, bir varlık hükmüdür. Bu hüküm, kendi faaliyetinde doğrudan doğruya kendinin bilincine varan, gerçek düşünen cevherin aktüel varlığı üzerine verilmiş bir hükümdür. Aynı zamanda bireysel bir özün sezisidir. Zira doğrudan doğruya kendinden haberdar olan düşünce, düşünen cevherin özüdür, o yalnız “genel düşünen cevherin” genel özü değil, fakat ilk olarak benim bireysel “benim”in bireysel özüdür (Lacombe 1943: 47). Buradan yola çıkarak denilebilir ki, Descartes’ın tüm akıl yürütmesinin sonucu, “Düşünme var: dolayısıyla düşünen bir şey var” dan ibarettir. Nietzsche bu yaklaşımı eleştirerek, nerede bir düşünce varsa, orada bir ‘düşünen’ olması gerektiği fikrinin, sadece, her eyleme bir eyleyen ekleyen dilbilgisi alışkanlığımızın bir ifadesi olduğunu belirtir. Kısacası burada söz konusu olan bir gerçekliğin doğrulanmasından ziyade, mantıksal-metafiziksel bir varsayımdır (Nietzsche 1968: 268). Aynı bağlamda Wachterhauser’de Descartes’ın cogito’yu, her ne kadar düşünen şey de olsa, töz olarak kabul etmesinin onun bizatihi kendisinin, ben’in üniter ve homojen doğasıyla ilgili metafizik ön varsayımlarla düşündüğünü gösterdiğini söylemektedir (Wachterhauser 2002: 220). Nejat Bozkurt’a göre ise Descartes’ın “cogito ergo sum” önermesi ortaçağın ontolojik ispatlarından esinlenmiş, varlığı/varoluşu, düşünmeye dayandırarak kurmaya yönelmiş spekülatif/konstrüktif bir önermedir (Bozkurt 1997: 120).

Alan D. Schrift’e göre düşünen bir ben’in var olması, bu ego’nun düşünmenin nedeni olması ve bir “hazır kesinlik” olarak bilinmesi, Descartes’ın cevap vermesi gereken tüm sorulara sırtını dönmesine zemin hazırlamıştır. Ona göre Descartes’ın metafizik sistemini inşasına temel sağlayacak Arşimedvari temel sağlayıcı bilgi noktası olmaktan çok uzak “gramatik alışkanlığa” göre yapılmış bir çıkarımdan başka bir şey değildir (Schrift 2002: 25). Descartes’ın yaptığı bu çıkarım bizi varlığın kendisinden uzaklaştırmaya, bütün bir varlığı matematiksel bir uzam olarak görmeye sevk edecektir.

Varlığın içerisinde onun zamansal ve mekânsal boyutları gözetilerek ortaya çıkarılacak anlam ufuklarının yerini bilincin kendi işleyişine güvenilerek elde edilecek olan soyut bilgiler alacaktır. Descartes’ın ortaya koyduğu bu yaklaşım daha sonraki

dönemlerde genelleyici, zamanüstü ve mekânsal farklılık gözetmeyen bilgi türünün elde edilebileceği düşüncesinin yaygınlaşmasına neden olmuştur.

Kuşku sürecinin sonunda Descartes’ın kuşkulanamayacağı evrensel bir gerçekliğe ulaştığını düşündüğünü görmekteyiz. Bu da kuşkulanılan bir ben’in varlığından kuşkulanamayacağıdır. O, “cogito ergo sum” diyerek üzerine bütün epistemik-ontik yapılanmayı kuracak temeli bulduğuna inanır. Bütün felsefi arayışın ben’den başlaması ve ben’e dayandırılması, Descartes’ın özne metafiziğinin temelini oluşturur. Ben’in birincil fonksiyonu olan düşünmek, ben’in bir bilince sahip olmasından kaynaklandığı için özne metafiziği bir öznel-bilinç felsefesi olarak kurulmuştur. Dolayısıyla ‘benim aklım’ özbilincimi oluşturan ve dünyadaki diğer şeylerle herhangi bir epistemolojik-ontolojik bağı olmayan yegâne kesin ve şüphesiz dayanak noktasıdır, bu hem öznenin hem de modernliğin temel ayırt edici vasfıdır (Venn 2000: 107). Görülmektedir ki Descartes tarihten arındırılmış, önyargıları saf dışı bırakılmış bir ben ile evrensel bir bilgi tasavvurunun peşindedir.

Bernstein’e göre Descartes’ın amacı felsefi şüpheciliği ve rölativizmi, öznenin kendisinde bulunduğu kesin bilgiyle aşmaktır. Bernstein’in Kartezyen kaygı olarak adlandırdığı bu yaklaşıma göre, ya varlığımız ve bilgimiz için bir temel ve destek vardır ya da bizi moral ve entellektüel anlamda kaosta bırakan, deliliğe iten karanlık güçlerin mahkûmu oluruz. Descartes böyle bir temelin olması gerektiğine inanmaktadır (Bernstein 2009: 24). Kanaatimizce bu temel öznenin kendisidir. Descartes Ortaçağ düşüncesinde varolan hiyerarşik varlık tasarımını terk etmemiş fakat bu hiyerarşiyi özne merkezli bir hale getirmiştir. Bu yaklaşım Descartes’ın felsefi düşünceye en önemli mirasıdır.

Descartes’ın cogito’suyla öncülüğünü yaptığı, bilgi teorisini temele alan bu yeni yaklaşım, öznenin hareket ederek önce kendisinin sonra da özne-nesne karşılığında nesnenin bilgisini elde etmeye çalışır. Bu durum, Descartes’ın, bütün bir dünyayı ‘düşünen ben’den hareket ederek inşa etme projesidir. Ancak bu “ben” modern felsefenin ileriki yüzyıllarında görülecek olan “aşkın ben”i değildir. Günlük dilde ifadesi duyduğumuz ben de değildir. Bu “Ben” birinci şahsın, yani öznenin kendi

zihnidir, düşünme harici her şeyi geride bıraktığımızda kalan “ben”dir (Copleston 1994: 97).

Spinoza, Descartes’ın öznenin kendi bilincinden hareket ederek tüm bilimlerin temellerini ve diğer tüm doğruların ölçü ve kuralını da bulduğunu belirtir. Ona göre bu ilk ilke kadar açık ve seçik algılanan her şey doğrudur. Spinoza, bilimler için bundan başka bir temel olamayacağını diğer her şeyin kolaylıkla kuşku konusu olabilecek iken bundan hiçbir biçimde kuşku duyulamayacağını ve “düşünüyorum o halde varım” ilkesinin büyük öncülü çıkarılmış bir kıyas olamadığı bağımsız bir önerme olduğu üzerinde durur (Spinoza 2014: 28). Hegel’e göre de Descartes’ın kendisinden yola çıktığı sabit belirlenimler vardır, bunlar yalnızca düşüncenin belirlenimleridir (Hegel 1997: 35).

Rorty’e göre Descartes’ın getirdiği en önemli şey bedensel ve algısal duyuların, matematik doğrularının, ahlak kurallarının, Tanrı fikrinin, bunalımlı ruh hallerinin ve bugün “zihinsel” dediğimiz her şeyin sözde gözlemin nesnelere olduğu tek bir içsel alan anlayışıydı. İç gözlemcisiyle birlikte böyle bir iç arena, antik ve ortaçağ düşüncesinin değişik noktalarında başkaları tarafından da ima edilmişti ama bir sorunsal için temel oluşturmasına yetecek kadar uzun bir süre ciddiye alınmamıştı (Rorty 2005: 188-189). Descartesçı rasyonalizmin hâkim olduğu modern felsefede epistemolojik objektiviteye yönelik modern ilginin, bilginin olmazsa olmaz koşulu olarak özne üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. İşte Descartes’ın bütün felsefi yapılanmayı sadece epistemolojik alan ile sınırlayıp buradan hareket edebileceği ve bilgiyi kontrol altında tutabileceği modern öznenin teşekkülü burada ortaya çıkmaktadır.

Descartes dikkatini kendi ötesindeki bir gerçekliğe değil, fakat tam da kendinin bilinci olarak ve bu bilinç içerisinde mevcut olan şeye yöneltti. Bu noktada insan, kendinin bilinci, yani özne haline geldi. Descartes ile birlikte gerçekleştirilen kesin dönüştürme sonucu ilkçağ düşüncesindeki subject ile object’in yerleri değişti. Gerçeklik, kendisini her şeyin önünde duran olarak kavrayan Descartes’ın öznesi tarafından öne konulan şey olup çıkmıştı. Böylece Yeniçağın başlarından itibaren insan,

özne oldu; o kendi önüne koyduğu her şeyin kendinin bilincine sahip şekillendiricisi ve garantörü haline geldi (Özlem 1998: 19).

Descartes’ın özne eksenli kurgusu ile birlikte varolan artık mevcut bulunan değil, sıkı sıkıya karşıya alınan “nesne”dir. Nesne ile kurulan her ilişki onu yakalama, kavrama anlamında göz önüne getirmez. Göz önüne getiren ise tüm varolanlar arasında en yetkin ölçü haline getirilen insandır. Bu sayede insan, varolan her şeyi nicelleştirir ve nesneleştirir. Kısacası Descartes’ın ortaya koyduğu özne yaklaşımı ile nesnenin “öznenin karşısında duran” olarak algılanması ile birlikte bilgi dediğimiz şey sadece doğru temsil olarak düşünölmeye başlanmıştır. Bu yaklaşım ontolojik anlama boyutlarının üstünün örtölmesine neden olmuştur.

Epistemolojiden ontolojiye bütün felsefi yaklaşımını özne üzerinden inşa etme girişimi kendisinden sonraki felsefi yapılanmaları da etkilemiş ve yöntem bilincine dayalı sınırlı bir anlam ufkunun oluşmasına sebep olmuştur. Descartes’ın bu yaklaşımını özgün olarak değerlendiren Erişirgil’e göre Descartes’ın felsefe tarihine getirmiş olduğu belki de en önemli yenilik, düşünöceden yola çıkarak varlığa ilişkin bilgiler elde etmenin mümkün olduğunu göstermesidir. Ona göre Descartes’tan önceki dönemde varlığın, düşünce tarafından kuşatılmışlığı söz konusuyken, Descartes ile bu iki alan birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış ve düşünce alanından hareketle varlığın -mümkün olduğu kadarıyla- açıklanması hedeflenmiştir. Burada önemli olan ise bu hedefin felsefeye dahil edilmesinin Descartes’a ait olmasıdır (Erişirgil 2006: 80). Erişirgil, Descartes’ın varlık ve insani alanı steril, birbirinden bağımsız bir alanmış gibi değerlendirmesini ve özneyi buna göre konumlandırmasını başarı olarak görmektedir. Fakat insan kendisini varlığın içerisinden çekip çıkarabilir, varlığa mesafe alabilir mi? İnsan bilinci gerçekten içinde bulunduğu ortamı paranteze alarak bilincini bu koşulların dışına çıkarabilir mi?

Descartes, her türlü sorudan önce gelen ve soru sorulmadan hazır bulunan, kuşku duyulmaz ve dolaysız kesinliğe sahip bir sabiti “ego” olarak belirlemiştir. Bu sabit, “özne” olarak her şeyi kendinden hareketle ve karşısında konumlandırmaktadır. “Özne”nin “nesne”si ise bu sabitin kendisini sağlama aldığı kendisi olarak birliktir. “Karşı duran” olarak “özne”ninliği de, varoluşu da kendisi olarak “nesne”ye aittir. Bu

noktadan sonra metafizikte varolanların varlığının ölçütü nesnellik haline gelmiştir. Bu ölçüt varolanın yapısını hesaplanabilir olmaya indirgeyerek, onu hesaplama aracılığıyla bilgisel açıdan “tüketilebilir” olarak görmeye dayanır. Varolanın varlık temelini özne olarak belirlenmesiyle, felsefede “bilme” ve “bilgi”nin önemi varolanın varlığının yerini alır. Böylece geleneksel ontoloji epistemoloji tarafından devralınarak dönüşüme uğratılmıştır (Heidegger 2014: 432). Bu dönüşümün sonucunda özne kendisini bütün varlık koşullarından soyutlayabilecek, deyim yerindeyse bütün bir hakikati seyredecek bir noktadan hareketle felsefi yapılanmasını oluşturacaktır.

Anlamın, bilginin ve doğrunun yeterli kriterlerini biz yalnızca bilinç içerisinden keşfedip bilinçten çıkarabilir miyiz? Bu çıkış noktası aldatıcı bir epistemolojik konumda durmamıza neden olmaz mı? Diyebiliriz ki özne Descartes felsefesinde bilginin anahtarındır. Descartes’ın cogito’su Aydınlanma düşüncesinin iki kurucu ilkesinin de temelidir. “İlki, dünyadaki tüm deneyimin ve bilginin temeli olarak her şeyden önce ben varım düşüncesi ve dünyaya düzen vermek için kullanılacak rasyonel yeti tarafından tanımlanan biçimiyle kendilik (Mansfield 2006: 27). Bu ilkelerden hareket eden Descartes’ın öznesi bir yönüyle dünyaya, bir yönüyle de diğer öznelere karşı konumlanmış, kendi varlığını gerçekleştirmek ve korumak amacıyla savaşıyor, dünyayı, tasarımından hareketle şekillendirmeyi arzulayan bir öznedir. Anladığımız kadarıyla Descartes için bilginin merkezi öznenin bilincinin ta kendisidir. O, bilinçte sağlam bir zemin bulduktan sonra varlıkla hiçbir diyalojik ilişki ihtiyacı olmaksızın varlığın anlamının keşfedebileceğini savunur.

Rorty’ye göre Descartes bir kez düşünmeden başka bir şey olmayan hissin kesin anlamını icat edince tümelleri kavrama özelliğine sahip olan akıl ile duyum ve hareketten sorumlu beden arasındaki Aristotelesçi ayrımla temasımızı kesmeye başladık (Rorty 2006: 59). Bunun sonucunda ise Descartes’a kadar olan dönemde insan anlığı evrenin düzenine bağlı olarak konumlanırken, şimdi artık evrenin düzeni insan anlığına bağlı olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Descartes’ın ortaya koyduğu bu anlayış her şeyden önce felsefenin kendi içindeki düzenlemesiyle ilgili bir altüst oluşturmudur. Bu dönüşüm, içinde insan zekâsının kendi gücüne dayanarak yöntemli kuşkunun özenle

hazırladığı yolda, bir düzeni keşfedebileceği ve giderek doğanın efendisi ve sahibi olabileceği bir felsefi çevrenin oluşturulması anlamına gelir (Bumin 2008: 48).

Descartes’ın özneyi varlığın merkezine koyarak oluşturduğu özne-nesne dikatomisinin olumsuz sonuçları üzerinde duran Heidegger, Descartes’ın “ego” üzerinden “özne”nin kendini güvenceye alan metafiziğinin, insanı hakikat bağlamında kilisenin aracılığından kurtarma gayesi güderken, bu sefer de “ortak ego”nun tutsaklığına düşürdüğünü ifade eder. “Kesinlik” anlamındaki hakikat, insanın hakikatin kaynağı bakımından koşulsuz bir temel olma isteminden kaynaklanmıştır. Böylelikle insan kilisenin Tanrıdan gelen hakikatleri kendisine açısına aracılığından ve kilise öğretisinin yükümlülüklerinden kurtarılmış olacaktır. Yeni bağlayıcı “özne” olduğunda, hakikatin temellendirilmesi yine kendine dayandığından, hakikatinin kendiliğinden açık ve seçik olması gerekmektedir. İnsan bu sayede doğruyu ve kendi bilmesinin bilineni olarak da kendini güvenceye alır. Bunun yanında insan, kendi hakikatinin devamı olarak bütün bilinebilirleri, yani varolanı da güvenceye almalıdır. Bu güvence ise “hesaplanabilirlik” olmuştur (Heidegger 2001: 91-94).

Descartes’la başlayan özne temelli felsefelerin amacı, doğaya egemen olarak onda mevcut olan yasaları bilmektir. Doğaya egemen olma ve onun yasalarını bilme isteği, öznenin kendini apaçık bilmesi üzerine temellendi. Özne, varlığının kesinliğini ve apaçıklığını kendisi üzerine düşünen varlık olmasında buldu. Böylece her şey, öznenin düşüncesinin içerikleriyle kesinleşti. Cogito, her şeyi kendi tasarımı olarak ortaya çıkarmaktadır. Modern felsefe ve bilim, öznenin her şeyi kendisine görüldüğü gibi inşa etmesi üzerine kurulmuştur. Bu nedenle, bilgi ve bilim her şeyi anlayan ve açıklayan durumuna yükselmiştir. Gerçekliği kendi düşünce içeriklerine göre belirleyen Modern Çağ felsefecileri, özne metafiziğinin veya özne merkezliçiliğinin içine düştüler. Heidegger, Descartes’la başlayan özne merkezliçiliğinin modern bilimi ve teknolojiyi de belirlediğini ileri sürmektedir. Modern Çağ’la birlikte insan, bilen özne olarak her şeye saldıran, başkaldıran, meydan okuyan, hükmeden ve değıştiren olarak kendini açmayı ve aşmayı denemiştir. Bu nedenle olguları ve nesnelere kendilerinde olduğu gibi değil, bilen özne olarak, meydan okuyan insanın onları nasıl görmek istediğine bağlı

olarak gizemlerini açmaya çalışmıştır. Böylece her şey, insanın denetimi ve hâkimiyeti altında belirlenmiş ve var edilmiştir. Varolanların gizemini ve üstünü açma hakimiyetini elinde bulunduran insan, onları nesneleştirerek, bilimin ölçülebilir öğeleri hâline getirmiştir. Heidegger’e göre bu düşüncenin baş mimarı da Descartes’tır (Çüçen 2004: 200-201).

Ricoeur’e göre modern öznenin kurucusu olan Descartes, konumlandığı cogito ile birlikte aynı zamanda cogitonun krizini de ortaya koyar. İçinde bulunduğu dünyadan tamamen ayrı olan ve kendisinden yalnızca kendine referansla söz edebilen cogito’nun sahip olduğu tek bakış açısı, birinci tekil kişinin; başka bir deyişle “ben”in bakış açısıdır. Bu bağlamda Ricoeur, “ben” den hareket ederek özneyi anlamaya çalışan tüm özne felsefesi yaklaşımlarını “cogito felsefesi” olarak değerlendirir (Ricoeur 1992: 4).

Descartes bilinç ve düşünceye önemli bir anlam yüklemiştir. Bununla birlikte o, zihinden bağımsız kendi mekanik işleyişi içinde varolan bir nesnel dünyasını da kabul etmiştir. Onun bu yaklaşımı doğa bilimlerini ve felsefi düşünceleri etkilemiştir. Max Scheler’e göre Descartes’ın tüm tözleri “düşünen” ve “yer kaplayan” olarak ayırması Batı düşüncesinde insan doğasına ilişkin en ağırından pek çok yanlışın içine girilmesine neden olmuştur. Bu ayırım ile tüm bitki ve hayvanların ruhsal varlığı yadsınmış, hayvan ve bitkilerin ruh taşıdığı kuruntu olarak kabul edilmiş, organik doğanın dış imgelemine kendi yaşam dünyamıza göre açıklama eğilimi ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra bilinci ile düşünmesi olmayan her şeyi mekanist bir yapı olarak değerlendirilmiştir. Scheler’e göre bunun sonucu, yalnızca insanın özel yerinin anlamsız bir biçimde abartılması olmadı; aynı zamanda yaşama ve yaşamın ana fenomenlerine ilişkin temel kategori, bir darbeye dünyanın dışına atıldı (Scheler 1998: 104). Buraki tözsel ayırım ben olmayana karşı duruşumuzda önemli bir etki meydana getirmiştir. Bu sayede ben olmayan tüm varlık istenildiği gibi şekillendirilebilecek, tahakküm altına alınabilecektir.

Descartes’ın cogito ergo sum’unda insan, kendi öz kesinliğini kendi içerisinde buldu. Düşünme, gerek duyulan güvenliği kendi içerisinde bulacağına kendisini ikna etti. Artık insan, gerçekliği kendisine tasarımılayabilirdi. Tasarım, her şeyden önce bir şeyi öne koyarak (vor-stellend) onun üzerine düşünmeyi ön gerektirir ki, bu da ancak

kendisinde bu hak ve imkânı gören, yani kendisi ve dış dünya ayırımı yapan bir tasarımcının meşrulaştırılmasına bağlıdır. Böylece insan, gerçekliği, kendisine görüldüğü şekliyle, yani bir düşünme nesnesi olarak karşısına dikebilirdi. İnsan bunu yapmakla, hem kendi varoluşunu hem de böyle tasarlanan gerçekliğin varoluşunu güvence altına alınmış hissediyordu (Özlem 1998: 18). Bu şekilde insan dünyayı bir resim olarak görecekti, onu çerçeveleyerek sınırları belirli bir alan olarak istediği gibi kullanabilecek erişkinlikte kendisini hissedecekti.

Descartes özne merkezli felsefesinin en önemli miraslarından birisi de eğer bir kimse açık ve müstakil bilgiye ulaşmak istiyorsa bu durumda öznenin entelektüel bir kendini arındırma aktivitesiyle meşgul olması gerektiği yaklaşımıdır (Bernstein 2009: 168). Descartes, değişen varlık durumları üzerinden bir özne tasarımına gitmemektedir. O, sabit, hep aynı ilkeler üzerinden tanımlanabilecek, sabit bir “ben”in olabileceğini düşünmektedir. O, zihnin zamansallık ve mekânsallıktan yalıtılmış olarak hakikati bulabileceğini düşünür. Fakat zihnin bile apriorilerinin tarihsellikte değişebildiği düşünüldüğünde böyle bir özne tasarımı mümkün görünmemektedir. Burada cogito zamandan bağımsız olarak konumlandırılmıştır ve tarihsellikten kopuktur. Böyle bir konumlandırılmanın dünya içinde varlık olarak insan için düşünülemezliğini savunan Heidegger’e göre tüm modern felsefe aslında cogito felsefesinden ve epistemolojik felsefeden başka bir şey değildir. Bu felsefeler cogito’yu temele aldıkları hâlde bir şeyi unutmuşlardır. Unutulan bu şey ise “zaman”dır. Cogito’nun tüm formlarında zaman ya göz ardı edilmiş ya cogito’nun içine ya da cogito’nun dışına konulmuştur. Hiçbir biçimde, zaman ve cogito birlikte kavranılmamıştır (Çüçen 2003: 15). Burada Descartes insanın varlığın karşısına zamansal herhangi bir belirlenmişlikle sınırlanmadan çıkabileceğini varsaymaktadır. Halbuki insan bir değer varlığıdır ve yaşam boyu biriktirdiği değerlere mesafe almadan varlığı yorumlamaktadır.

Norbert Elias’a göre Descartes senaryosunda görünürde zamandan arınmış, tek başına bir ben, toplumun ve dünyanın tamamen dışında, tam bir yalıtılmışlık içinde, kendi “aklı” üzerinde meditasyon yapan, aklını, zihnini, zekâsını, bütün deneyim bilgilerinden, öğrenilmiş bütün kavramlardan arındırıp, nihai, tartışılmaz doğrulukta bir

çıkış noktasına ulaşmaya çalışan insan vardır. Descartes, her şeyden şüphe ede ede, hiç şüphe edilemeyecek olanı bulmamızı sağlayacak bir başlangıç noktası arar. Burada bulunduğu şey her türlü önsel bilgiden yalıtılmış olan düşünen bendir. Bu anlayışta “akıl”, değişken içeriklerinden arındırılabilen, içi boşaltılabilen ve bütün insanlarda mutlak tıpatıp aynı olan değişmez bir tür kalıba benzer. Elias’a göre pek çok filozof Descartes’ın izinden gitmiş, onun yaklaşımını benimseyerek geliştirmiştir. Bunu yaparlarken, insanların evrensel genel geçerli sentez yapma potansiyeli ile doğuştan belli idelere sahip olduğu varsayımı arasındaki farkı pek açık seçik görememişlerdir (Elias 2000: 88-89).

17. yüzyıl ile birlikte şekillenen modern düşüncenin en belirgin vasıflarından birisi nesnellik ve evrenselliği kendi teminatı altına alan özne yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın özü Aristoteles geleneğinden itibaren gelen “varolan olarak varolanın ne olduğu” sorusunun Descartes’ın ustaca yaptığı manevra ile “en gerçek olanın ne olduğu” sorusuna dönüşmesi ve bu soruya Descartes’ın verdiği düşünen özne cevabı ile bütün varoluşsal belirlenimlerin öznenin kendisinden yola çıkılarak anlamlandırılmasıdır. Böylece hakikat ben’in kendisinden çıkarılabilecek, varlıkla hiçbir diyalojik ortamda bulunmadan elde edilebilecektir. Bu yaklaşım yaşamın bütün alanlarındaki farklılıkları kaos kabul ederek bu kaostan kurtulmanın yolunu öznenin kendisinde bulunduğunu düşünmektedir. Modern düşüncenin temel refleksiyonu olarak bu yaklaşım yaşamın içerisinden yola çıkmadan sadece kurgular yoluyla anlama deneyimini yeterli görmektedir. Yaşama dünyasına sırtını çevirerek bu dünyayı kendi kurgularına hapsedme girişimi eleştiren Guignon, Descartes’ın epistemolojik öznesinin ancak dünya ile meşgalelerimiz başarısızlığa uğradığı zaman sahneye çıktığını söylemektedir. Ona göre bu dünya içinde varlık modeli noktasından, Descartes’ın metodolojik kuşkusu vasıtasıyla keşfettiği ben asla birincil ben değildir. Tam tersine en asli bu dünya içinde varlığımızın çöküşünün arkasında bıraktığı enkazın parçası olarak görülmelidir (Guignon 2002: 367). Anladığımız kadarıyla Descartes kendi döneminde modern yaşamın başlangıcı ile birlikte ortaya çıkan farklılıklardan ürkererek bu farklılıklar üzerine felsefi bir yapılanmaya gitmek yerine evrensel, genel-geçer, nesnel

ve kesin olanı elde edebileceğini düşündüğü özne ile bütün bir insani alana ait hakikatleri keşfedebileceğine inanmıştır. Onun bu yaklaşımı sonraki dönemlerde aydınlanmacı, pozitivist, mekanik yaklaşımlar için de ilham kaynağı olmuştur.

KAYNAKÇA

- ALTUĞ, Taylan (2008). *Dile Gelen Felsefe*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BERNSTEIN, Richard J. (2009). *Objektivizm ve Rölativizmin Ötesi*, çev. Feridun Yılmaz, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- BEYSSADE, Jean-Marie (1997). “Descartes: Felsefi Bir Devrim Mi?”, çev. Tülin Bumin, *Cogito*, Sayı:10, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BOZKURT, Nejat (1997). “Descartes Gerçekten Modern Çağın Öncüsü müdür?”, *Cogito*, Sayı:10, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- COPLESTON(1994). *A History of Philosophy, vol IV, From Descartes to Leibniz*, New York: Image Books.
- ÇÜÇEN, A. Kadir (2003). *Heidegger’de Varlık ve Zaman*, Bursa: Asa Kitabevi.
- ÇÜÇEN, A. Kadir (2004). “Bilim ve Teknoloji: Husserl, Heidegger ve Gadamer”, *Anlama ve Yorum Doğan Özlem Armağan Kitabı*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- DENKEL, Arda (2011). *Bilginin Temelleri*, İstanbul: Doruk Yayınları.
- DESCARTES, Rene (1966). *Tabiat Işığı İle Hakikati Arama*, çev. Mehmet Karasan, İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- DESCARTES, Rene (1998). *İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler*, çev. Mehmet Karasan, İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- DESCARTES, Rene (2007). *Meditasyonlar*, çev. İsmet Birkan, Ankara: Bilgesu Yayınları.
- DESCARTES, Rene (2010). *Metot Üzerine Konuşma*, çev. Atakan Altınörs, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- ELIAS, Norbert (2000). *Zaman Üzerine*, çev. Veysel Ataman, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ERİŞİRGİL, Mehmet Emin (2006). *Descartes ve Kartezyenler*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- GADAMER, Hans Georg (2008). *Hakikat ve Yöntem*, 1. Cilt, çev. Hüsamettin Arslan & İsmail Yavuzcan, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- GUIGNON, Charles B. (2002). “Heidegger ve Bilgi Problemi”, *İnsan Bilimlerine Prolegomena*, çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- HEGEL, Friedrich Georg Wilhelm (1997). “Descartes”, *Cogito*, çev. Doğan Şahiner, Sayı:10, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- HEIDEGGER, Martin (2001). *Nietzsche’nin Tanrı Öldü Sözü ve Dünya Resimleri Çağı*, çev. Levent Özşar, Bursa: Asa Kitabevi.

HEIDEGGER, Martin (2014). “Metafiziğin Üstesinden Gelmek”, *Heidegger Paris’te*, çev. Birdal Akar, der. Sadık E. Er, İstanbul: Otonom Yayıncılık.

LACOMBE (1943). *Descartes*, çev. Mehmet Karasan, Ankara: AÜ Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

MANSFIELD, Nick (2006). *Öznelik*, çev. H. Çetinkaya & R. Durnaz, İstanbul: Ara-lık Yayınları.

NIETZSCHE, Frederich (1968). *Will To Power*, trans. Walter Kaufmann & R. J. Hollingdale, ed. Walter Kaufmann, Vintage Books Edition.

ÖZCAN, Muttalip (2006). *İnsan Felsefesi: İnsanın Neliği Üstüne Bir Soruşturma*, İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.

ÖZLEM, Doğan (1998). *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, İstanbul: Paradigma yayınları.

RICOEUR, Paul (1992). *Oneself as Another*, trans. Kathleen Blamey, The University of Chicago Press.

RORTY, Richard (2005). “Bedenden Ayrı Var Olma Yetisi”, *Cogito*, çev. Doğan Şahiner, Sayı: 10, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

RORTY, Richard (2006). *Felsefe ve Doğanın Aynası*, çev. Funda Günsoy Kaya, İstanbul: Paradigma Yayınları.

SCHELER, Max (1998). *İnsanın Kosmostaki Yeri*, çev. Harun Tepe, Ankara: Ayraç Yayınevi.

SCHRIFT, Alan D. (2002). “Metafor, Dil ve Retorik”, *İnsan Bilimlerine Prolegomena*, çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları.

SPİNOZA, Benedictus (2014). *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, çev. Coşkun Şenkaya, Ankara: Dost Yayınevi.

TÜZEN, M.Ahmet (2017). “John Rawls’un Birey Anlayışı Ve Michael Sandel’in Yükümsüz Benlik Eleştirisi”, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

VENN, Couze (2000). *Occidentalism: Modernity and Subjectivity*, London: Sage Publications Ltd..

WACHTERHAUSER, Brice R. (2002). “Anlamada Tarih ve Dil”, *İnsan Bilimlerine Prolegomena*, çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları.